

Losonci Miklós

RÓZSÁS JÁNOS EMELKEDÉSE*

Szürreális álmok kísérték Rózsás János éjszakáit - „vörhenyes tollazatú sas”, melyből „férfifejű, férfitestű madár lett” - „fenyegetően lengette irtóztatós nagy szárnyait”. Esik a hó, szüntelen esik, ez idő tájt sokasodik a fehér Rózsás János könyvében, hó, hómező, hófűvás, hulló hó, hóbuckák, havas föld, fehér rém, hótakaró, hóvihar, tejfehér kása, kavargó hó, hó csikorgása, hótömb, havas tél, hókockák, hófal, fehér kristályos hóhegyek, hótorlaszok, hófogó rácsok kifejezési, villannak elő.

Bizonyos rendszer hatja át a művet. A fehér színcoportokat szürkeké váltják föl, s egy időszakban teljesen eltűnnek a nők. Az írás azonban szenvedéllyel kíséri a valóságot. Egyenletes. Nem ível föl extátikusan, de nem is zuhan a minőség. Mintha enyhülne a szigor, kisvártatva azonban szökés ürügyén rabokat lönek agyon. Rózsás János, mintha a párizsi Sorbonne hallgatója lenne - kazahul tanul. Nem adja föl, nem.

Újabb betét, újabb dráma egy Priboj nevű kiskutyáról, akit egy Abbasz nevű azerbajdzsáni lakatos, szabad munkás hozott a táborba, „kis tarka korcsot”. Íme története, melyet Rózsás János mesteri alázattal közvetít: *„A gazdája és minden rab kényeztette, etette. Reggelenként már ott volt a gyárkapu közelében, s ha özönlöttünk befelé, sorra ugrált mindenkinek és mindenkire. Örömeben azt sem tudta, hogy mit csináljon. Napközben Abbasz műhelye körül tanyázott. Érdekes módon, meg tudta különböztetni nemcsak az egyenruhás katonákat, felügyelőket, de még a szabad munkásokat is. Azokkal nem barátkozott, különös kutyaösztönére hallgatva az egyenruhásokat még meg is ugatta. Pétre, a munkahely felügyelője egyik este, amikor mi hazamentünk a munkahelyről, megfogta a kutyát és agyonverte.”*

Megpróbáltatásokat újabb megpróbáltatások követtek, kínokat újabb kínok, gyalázatok újabb gyalázatok, veszélyeket újabb veszélyek, de Rózsás mindent kibírt, mert ki akart bírni, mindig föl-emelkedett. Olyan a regény, mint az élet. Az egyik esemény dobja a másikat, a harmadikat a száradik. Tegnap vérmérgezés, elnapolódott halál, ma fantasztikus találkozás apa és fiú között: Mitrofanyuknak, az ősz lakatosnak egy katona nyugatukrános kiejtése árulta el, hogy a fia az. Mi a hatalom válasza erre? Nagylelkűség helyett otrombaság. A katonát azonnal elvezényelték, fájt nekik, hogy zsoldján „a városi boltból valami édességet” vitt az apjának.

Bizonyos fásultság vesz erőt az írón, de ez az élet, a fogság fásultsága, stílusa feszes marad, erősödik a szürke használata. Nem véletlenül. A szín ezúttal is a belső állapot ziláltabbá válására utal. Váratlanul valami egészen különös, kettős érzés lesz úrrá rajta. Fölcsillan végre a remény, hogy szabadulhat, de maradéktalanul már ennek sem tud örülni, mert egyszerre nosztalgia vesz erőt rajta az elhagyandó ócskaság, árvaság láttán. Erre Rózsás János sem számíthatott. Bekövetkezett. *„Végig jártattam tekintetemet a kopár lágerudvaron, gondolatban megsimogattam a napsütötte, de mégis sivár barakkokat, melyek között életemnek négy emlékezetes esztendeje pergett le, és bármennyire vágytam el innét, bármennyire hívott is a szabad élet, a haza, kicsit fájt a szívem arra a gondolatra, hogy most látom utoljára az életben. Valahol olvastam egyszer, hogy az ember még a börtöncellában is otthagyja a szívének egy darabkáját. És ez így is van. Amivel az életben érintkezésbe kerülünk, az már énünknek egy részévé válik, és a keserű élmények ellenére is kedves lesz a számunkra.”* Bonyolult, titokzatos, megfejthetetlen az élet.

Ahogy éledni kezdett 1953-ban Rózsás János személyes reménye és a világremény, a könyvben a szürkeség is színesedni kezd. 1953 júniusában indult vissza immár a „személyvonat”, és decemberben már át is ölelhetette édesanyját. Bekes atya ígéretéhez híven rózsafűzérrel lepi meg: *„Megcsókoltam a kis feszületet. Ezentúl mindig magammal hordtam, és azzal imádkoztam. Most lett elő-*

* A tanulmány befejező része. (A szerk.)

szőr rózsafüzérem 1944 óta, amikor Niklán, a letartóztatás alkalmával elkobozták tőlem a máriabesnyői búcsújáráshelyről hozott Szentolvasómat." Erőt adott mélységes hite, s abban is van valami jelképes, hogy Berzsenyi Niklájáról rabolták el, de Lermontovval a szívében indult hazafelé. Költészettel. Különös, hogy nemcsak Szolzsenyicin, hanem Jurij Vasziljevics Karbe mérnök is arra kéri a búcsúzás pillanatában Rózsás Jánost, hogy ne vigyen haza gyűlöletet a szívében az orosz emberekkel, az orosz néppel szemben. Nem vitt. Nem élt benne gyűlölet, bosszúvágy. Eredetileg sem. Karbe csak erősítette ebben a magatartásában. Visszafelé már az őrség rájuk vigyázott. Más értelemben. Távol tartották tőlük a rablókat, szélhámosokat, de Lembergben öt hónapig rostokoltak; Rákosi pedig ellenséges fanyalgással fogadta őket. Miközben ők Csapnál a Himnuszt énekeltek, ÁVH-s katonák durva parancsokat osztogattak. Lakonikus ridegséggel a tiszt csak ennyit vett oda Rózsás Jánosnak: „Maga Nagykanizsára, Csengery utca 52-es szám alá utazik.” Ennyi. Semmi több. Egy „Isten hozta barátom” nem hangzott el. Otthon aztán egymásra borultak édesanyjával, édesapjával. Kisöccse már aludt a konyhában, a lócán. Kezet szorított a szomszédból betoppanó lánnyal is. Akkor még nem sejtette, hogy „jövendőbeli” feleségét „üdvözölte”. Így ért véget a nagy utazás.

II. rész

Rózsás János dokumentumregénye eposzi méretű. A második világháború utáni kataklizma nem egy szelvényét értelmezi, hanem annak egyetemes pusztítását. Négy földrész, negyvenöt nép fiainak, lányainak szenvedését ábrázolja a szovjet GULAG poklában. Rózsás János több mint száz magyar áldozatot név szerint is említ, sokuk sorsát részletesen elemzi, végigjárja a gonoszság természetrajzát, elemzi az emberség helytállását. Magyar, ruszin, észt, tatár, német, örmény, grúz, orosz, üzbég, kazah, ingus, csecsen, japán, lett, tádzsik, zsidó, cigány, finn, csuvas áldozatok szerepelnek e heroikus írásban, mely minden alaposága és lírai finomsága ellenére sem veszti el kötelező tárgyilagosságát, miközben érzékelteti több millió ember értelmetlen, fölösleges és gyalázatos meggyilkolását. Homérosz hexameterekben énekelte meg az „Iliász” sok ezer halottját, Tolsztoj prózában örökölte meg Napóleon és Kutuzov irtózatosságot, Rózsás János dokumentumokra épített eposza a gyötrés igazságtalanságára utal, arra, hogy ezt az emberalázó, emberpusztító gyalázatot egy ördögi hatalom emberségéből kivetkőzött tette; Hiroshima, Potsdam, Drezda után, amikor már abszolút fölösleges volt e fekete indulatot rázúdítani az irtatlanok millióira. Történelmi megrázkódtatás alanya volt Rózsás János, a história poklának írója lett. Az is hevítette, hogy élnie kell, elsősorban azért, hogy írásában nyom maradjon az irtatlan kegyetlenségről. Nehezen fogjuk föl, hogyan tudott megbirkózni az embertelen nagyságú föladattal, mindazzal, amit jegyzetek hiányában, pusztán a memóriájára hagyatkozva mégis megörökített: számtalan történetet, több száz helységet, nevet, embereket, állatokat, sorsokat.

Előhívta a neveket emlékezetéből, s akikkel együtt raboskodott a GULAG-on, újra és újra megjelennek memóriájában - ezért Rózsás János nemcsak Nagykanizsán él tiszt és megbecsült családapaként, de álmaiban Herszonban keresi buslátját, kapcáját, Ruga Ferihez szól, morzsolgatja rózsafüzéréét, figyelni egy tatár lány ruganyos mozgását. Mert nagy az ő családja: Fanny, Galja néni, egy vörös hajú vézna lány, Grusa, Kátya, borbélynő, Etelka Nyíregyházáról, Sura, Ványka, Olga, Tatjana, Marija Ivanovna, a szőke asszony, Ljuba, és mindenekelőtt a legtöbbször említett Duszja nővér, akinek kialakuló élete föltámasztását köszönhette, a szeretet-gyógyszer adagjaival, a szüntelen gondoskodással. Több száz férfi is honos emlékezete táborában, hol egy német katona toppan elő, hol magyar leventetársa, egykori Tito-partizán, Juhász Károly, Kádár Imre, öreg ukrán, örmény, román, Antonov, sváb hentes, szitkozódó sztarsz, Dusán, a szerb, Krumpach Józsi bácsi, Micsinai Imre, Kirshner, Józsa főjegyző, Iván, Ribovszkij lengyel mérnök, Péjó halászmester, pravoszláv püspök, Tyimofejev, matróz, zsebmetsző, Konrád Lajos, Hajas Jenő, Pók Imre, Vologya, orosz felcser, Mózser Károly, Juszupov, Tibolt József, Liebermann őrnagy, gróz legény, Luvcsenko, és újra, újra, annyiszor Ruga Feri, Dodek Dezső, Guhar, Verbickij, Grisa, motorzó tiszt, balti fiú,

Goncsarov, Kucenko, kazah, üzbég, japán, észt fogoly, Polácsek és Paulov főorvos, Muha bácsi, Szoglajev, Revorjuk, Durakov, Paskievics, Aljosa és annyiszor, annyiszor Szolzsenyicin, krími tatár, Grisin, szakadt ruhájú krohobor, Vasziljev, Szádcsikov, megannyi nacsalnyik, tüdőbajos fiatal, Zverov, gagauz, Bekturszunov, Benkő Tibi, Szarkonics Gyuszi, a tulai Aljosa Potapov, Batujev, Sztrucskov, mandzsúriai fogoly, rablógyilkos, martalóc, egyetemi professzor, Makovicsuk moldvai álmofejtő, az üzbég Talipov, Gyivnics, Omelcsenko, Számusz orosz-zsidó, Lasztfiker, Gerencsér József, volgai német, a csuvas Zsilin-Csabanov - eposzméretű a névsor; száz és száz figura a világ minden tájáról, akivel Rózsás János együtt sínylődött a lágerben, együtt remélt, együtt küzdött az életért a céklaleves kanalizása közben.

Az eseménysor Magyarországon és az egy egykori Szovjetunió területén pereg: a Mecsekben, Marcaliban, Niklán és Odesszában, Nyikolajevben, Herszonban, Észak-Urálban, Karabasban, Szpásszkában, Ekibasztuzban, Lembergben, de a fölfakadó emlékezetet és a történetek sokaságát hömpölyögtető minielbeszélések nyomán Mözsön, Baján, Szibériában, Ráckevén, Kolozsváron, Németországban, Szabadkán, a Kárpátokban, a Duna-Tisza közén és a Fekete-tengernél, Berlinben, Európában, Ázsiában, Bulgáriában, Kubányban, Nyizsnij Novgorodban, a balti államokban, Veszprémben, a Kaszpi-tengernél, Kurszknál, Nagykanizsánál, Moszkvában, Iklódbördőcén, Bizáncban, Jeruzsálemben, Jekatyerinburgban, a Szaharában, Indiában, Bánokszentgyörgyön, az Égei-tengernél, Budapesten, Albániában, Gyulán, Franciaországban, Omszkban, Kiskőrösön, Voronyezsben, Pompeiben, az Amúrnál, kínai falnál, Bajkálnál, őserdőben és Kazanyban, Jeniszejnél, Alma-Atában, Londonban, Munkácson jár a képzelet.

Rengeteg állat szerepel a regényben - nyúl, kígyó, pók, hangya, béka, egér, liba, oroszlán, tigris, teve, csiga, tehén, szentjánosbogár, farkas, ló, vadmacska, kecske, medve, ökör, kutya, majom, véreb, vércse, szamár, bárány, patkány, hal, döggkeselyű, méh, pacsirta, szúnyog, róka, tyúk, darázs, légy, pulyka, vipera, sáska, hörcsög, harkály, sas, hiúz, szöcske -, de legtöbbször a tetű fordul elő, 36 alkalommal. Egész állatkert nyüzsög, ugrál, sompolyog, vicсорít, csúszik, araszol, villan, karmol, harap, bőg, csíp, szúr, iszkol, figyel a regényben, s kiderül, hogy valamennyiük legnagyobb ellensége, gyötörtetője a ki nem irtható, újra és újra alattomosan újjászülető és támadó tetű.

Rózsás számtalanszor foglalkozik az Istennel, említi a Bibliát, a Koránt, a magyar Himnuszt és az ENSZ megalakulását, a koreai háborút és a görög mitológiát.

Izgalmas a mű színrendje is. Egészségesebb, erősebb, teljesebb, mint a légerek sivár színvilága, mely arra utal, hogy Rózsás János lelkületét, reménységét, győztes belső küzdelmét is hordozzák színei. Színekben örökíti meg nemcsak külső környezetét, egy-egy színes jelenségre összpontosított élményét, hanem színekkel örökíti meg álmait is, melyek ötvöződnek a valósággal. E két régióhoz egyaránt hűséges, ebből adódik, hogy színvilágának áthatóan terebélyes a gyökérete.

A „Keserű ifjúság”-ban 5289 színegység található színeket jelző szavakban, színhordozó kifejezésekben és összetett szintársulásokban. Harminckilenc árnyalat olvasható - a főszínek mellett lilá, narancs, rőt, rozsdás, vörhenyes, csontszín, bronz, jég, nikkal, rubin, drapp, szőke, arany, ezüst árnyalat. Teljes a pompa, a választékosság. Természetesen az író mindezzel nem villog, hanem jellemez. Embert, történet. Ami az elhagyatottságra utal, az az, hogy a legtöbbet használt szín a fekete, 985 alkalommal fordul elő. Ez azért különös és egyedi egyúttal, mert költészetünkben immár több évszázada a piros a főszereplő. Rózsás könyvében 786 egységgel második helyre szorul, és a sok hó, fagy, dér, zúzvara következtében a színzászló harmadik tónusa a fehér 735-ös előfordulással. Mit jelöl Rózsás feketéje? Sarat, éjszakát, gyászt, árnyékot, szénbányát, sötétséget, kátránypapírt, koromsötétet, fekete kenyeret, vaksötétet, alkonyt, tömlőcöt, cellát, szentjánosbogárkakat, zárkát, reverendát, varjút, fekete zászlót, kormos lyukat, pernyét, üszköt, kéményseprőt, fekete szűracsízmát, fekete gyöngyfűzért, fekete felhőt, fekete szemeket, koromfekete szakállú férfit, fekete álarcot, tárgyat, hangulatot, környezetet, állapotot, durvaságot, kegyeletet, ékszer, női szépséget, szokást, természeti jelenséget. És a piros? Vér, máglya, tűz, parázs, szív, láng, piros gyümölcs, tűzhely, izzás és az ezen fogalmakat érintő szócsalád örökítődik meg számtalan változatban. A fehér többnyire a hó, a jég, a tél, a tej, a cukor, a só, a vatta, a gyertya, a cigaretta

szójele. Rózsás János nagy színcsaládot birtokol, ő az ura, testvére minden érzékeny színrezdülésnek, egyéni tónusmegnevezésnek. E pazar pompából idézek: mállott vakolat, teveszőr, sápadt arcú raktáros, szürke kis levente, penészes pince, zúzmarás hó, napégette, beszűrődő fény, tündöklő csillag, verőfényes, a Nap simogató melege, vöröstégla bástyafal, rőt fény, hólepte fű, poros pókháló, erdősáv, zöld víz, mélykék ég, Dnyeper kék szalagja, szöke ukrán fiú, aranyhíd, bíbor-színű, rézbánya, rozsdás sodrony, bronzlemez, lilára dermedt, ólomszürke, csontdermesztő, jeges iszap, esti szürkület, pergamen képű százados, hideg fény, rézfogantyú, börtönszínű ember, rubin-színű csepp, nyírfarönk, hamvadó tűz, füstölgő üszög, kéklő erdőség, kékesfehér köd, gyanta, rózsaszínű gyanta, vörös szeplős, babérlevél, barna felhő, fénykoszorú, derengő fény, a Hold ezüstös-fehér tányérja, sárgás köd, puha pázsit, kőfejtés, havas fenyves, a kihűlt nap rozsdavörös korongja, derengő homály, liláskék, kegyetlen napsütés, bágyadt fény, vashulladék - ez a világa, környezete, belső látomása. E színváltozatokkal Rózsás János atmoszferikus jelenségeket örökít meg, tárgyi különlegességeket, amit észrevesz a láger sivárságában is, s ez boldogítja. Rácsodálkozik a gyötörtetések helyszínére is, hogy eredetileg milyen vonzó emberi használat nélkül. A látvány sokszor izzik látomássá, elvont gondolatokat is értelmez, a szín nem pusztá ábrázolás. A színnek szépségével védekezik Rózsás János a rontás, a pusztulás ellen.

III. rész

Szolzszenyicin műve, az „*Iván Gyenyiszovics egy napja*” és a „*Keserű ifjúság*” atmoszférája szükségszerűen hasonlít egymáshoz, hiszen a belső magatartás rokon, az adott környezet azonos. Őt a németek fogták el erdőben, Rózsást az oroszok szintén erdőben. Vannak eltérések is. Szolzszenyicin harmadik személyben mondja el történetét, Rózsás első személyben, Szolzszenyicin erősen cigarettázik, Rózsás nem. Szolzszenyicin művében nincs nő, a „*Keserű ifjúság*”-ban annál több. Szolzszenyicin foga kihullik, haja ritkul, amikor eszik, ősi szokás szerint mindig leveszi sapkáját, mindketten azonban a kegyetlen nyomorúságot, ezt a szűkített szűkült életet írják le, amelyben senyedtek. Ok és sok ezer társuk. Ugyanaz a pokol, de Rózsásnál több az ördög, több az áldozat. Szolzszenyicin a pokol állandóságát festi tudatos szárazsággal, kemény, kopár, stílusban, mérhetetlen belső szigorral - Rózsás Jánosnál a gyehenna tüze olykor csitul, s néha megvilan a lélek.

Szolzszenyicinnél is sok az állat. Ő sokszor említi általában a dögöt, kisborjút, rénszarvast, sakált, földi gilisztát, mókust és döglött lovakat. Egyezések és eltérések találhatóak a bejárt világ helyneveiben is (ami Rózsásnál elmarad, hiszen soha nem járt ott). Szolzszenyicin szót ejt Uszt-lzsmáról, Vlagyivosztokról, a kotlasi gyűjtőtáborról. Színeken Szolzszenyicin nagyobb teret ad a barnának, melyet a dohány, zabkása, kenyér, forgács szavak érzékeltetnek. Az ő három főszíne is Rózsás János művéhez hasonlóan a fehér, fekete és a piros. Visszatérő kifejezése a vér, tűz, szív, tábortűz, parázs, tej, hó, dér, cukor, só, cigarettá, hóvihar, hómező, hótisztítás, hólepte, hóolvasztás minden mennyiségben. Rózsás és Szolzszenyicin közös szava az éjszaka, szén, sötét, fekete kenyér, kátránypapír, korom - Szolzszenyicinnél a fekete buslát is többször előfordul. Mindazonáltal Rózsás Jánosnál több a színárnyalat és jóval intenzívebb a színhasználat. A színnek örömebe a magyar író jobban belekapaszkodott.

Tolsztoj, Szolzszenyicin, Rózsás János is úgy éli a háborút háború után, hogy a békét izmosítják. Önmagukban, szűkebb-tágabb környezetükben. Tolsztoj világirodalom. Szolzszenyicin Nobel-díjas. Rózsás János ismeretlen. Ma még az. Fejtő Ferenc prófétának nevezi Szolzszenyicint, aki azóta hajdani száműzöttként „bevonult” Moszkvába. Rózsás János a szívünkbe vonult be.

Mindkettőjük azonos munkamódszere a csökkent lehetőségükből adódott. Se papír, se idő, se hely, se engedély nem létezett számukra, így Szolzszenyicin is, Rózsás nemkülönben memorizált. Trenírozták emlékezőtehetségüket, s az adatot az első szabad időpontban azonnal rögzítették. Rózsás János ahogy hazaérkezett, 1953-55 között elkészült műve vázlatával. Ez a továbbiakban bővült, tisztázódott, árnyaltabbá vált. Duszja nővéréről külön könyvet írt, melyet hamarosan Moszkva-

ban is kiadnak. Mindez a „Keserű ifjúság” egyik lényeges betétje, melyhez külön írói építményt szerkesztett. Szolzsenyicinnel hosszú ideig leveleztek, s az orosz író a Nobel-díj átvételekor is megemlékezett róla, magyar barátjáról. A kapcsolat később szünetelt, mert Rózsás Natalija Alekszejevna Resetovszkajával, Szolzsenyicin első feleségével maradt kapcsolatban. De mindez külön történet, kész dráma, méltó lenne a földolgozásra. Levelezésük a Széchényi Könyvtár zárolt anyaga,

A méltatlanságok itthon sem szakadtak meg. A kiadók nem Rózsás Szolzsenyicin-fordítását fogadták el, sok nemes cél maradt meg az ígért tokjában. Csak Rózsás János dolgozik fáradhatatlanul. Úgy véli: kötelessége, hiszen százezer magyar halt meg, az ő névsorukat, életüket tartalmazza a GULÁG LEXIKON. 3500 rabtársának adatait tartalmazza a kötet, a dokumentációs anyag szintén az Országos Széchényi Könyvtár zárolt kéziratárában található. Lassan, de előre lépünk. Szerencsére Rózsás János, amikor a „Keserű ifjúság” vázlatát írta 1953-55 között, azzal párhuzamosan betűsoros névjegyzéket is írt volt rabtársairól. Ez gyűlik - alapja a GULÁG LEXIKON-nak. Már ma is a kutatás egyik forrása, holnap még inkább azzá válik. Hasonlóan fontos, hogy a nemzeti emlékezés évente egy napon tiszteleghet immár a GULÁG EMLÉKMŰ előtt Budapesten. Evangéliumi szóhasználatot kölcsönözve, meghajtják fejüket a választottak, ha a hivatalosak gyakran távol maradnak is.

Enciklopédikus hevület feszíti Rózsás János könyvét, a „Keserű ifjúság”-ot, de ezt az eposzi méretű írói összefoglalást a történelem átélt drámája mozgatja, és a líra megindító áhítata. Mindvégig természetes és közvetlen marad. Nem túloz, nem hallgat el semmit. Nem kérkedik, nem hősködi. Alázatos. Nagylelkű. Emberi. Rabul ejtették, kínozták, gyötörték kilenc évig, de Rózsás János nem gyűlöl senkit. Ez az ő erkölcsé, melyet a stílus egyenletes szépségével hitelesít. Kamaszfiú volt, amikor elhurcolták, meglett férfiúként érkezett haza. Feleselt az ikaruszi léttel: Daedalus maradt, okosan, bölcs szárnyaló, aki a Pokolban is fölemelkedett.

Golgota, 1998